

Ірина Татарко

*Кандидат історичних наук, доцент,
Одеська національна морська академія*

**БОЛГАРСЬКІ СЕЛА ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ УРСР
В ПЕРІОД КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ
(друга половина 40 – 50-ті рр. ХХ ст.)**

У повідомленні проаналізовані особливості процесу колективізації та становлення колгоспної системи в районах компактного розселення болгар в межах колишньої Ізмаїльської області УРСР (друга половина 40 – 50-ті рр. ХХ ст.). Спираючись на архівні данні, автор розкриває нові аспекти розвитку болгарської діаспори у повоєнні часи. (друга половина 40 – 50-ті рр. ХХ ст.)

Ключові слова: *болгарське населення, Україна, Ізмаїльська область, радянська, колективізація, репресії.*

Процеси, які відбуваються у сучасному світі, наполегливо звертають увагу дослідників на проблему таких достатньо складних і багатоаспектних категорій, як буденна свідомість, етнічна ідентифікація, національні відносини. Кожен народ віками творив своє бачення та розуміння світу. В умовах взаємодії людей різних етносів складається своєрідна система сприймання та уявлень, яка має важливе значення для формування міжетнічної свідомості й відносин. Необхідність вироблення зваженої державної етнонаціональної політики потребує вивчення особливостей історії, матеріальної та духовної культури, ментальності, усталених етнічних та культурних зв'язків окремих етнічних груп, що населяють територію України.

Враховуючи своєрідність етнічного складу населення сучасної України, актуальності набувають дослідження в галузі болгаристики. У цей же час проблема розвитку колективізації та колгоспної системи саме в болгарських селах не стали об'єктом спеціального дослідження істориків. Впродовж

другої половини ХХ ст. увага дослідників болгарського населення зосереджувалась, головним чином, на історії переселення болгар на територію Російської імперії. Окремі згадки про колективізацію та колгоспну систему вміщені в книгах присвячених історії Української РСР.[1] Частково про розвиток колективізації та колгоспної системи можна дізнатися з праць Червенкова М.М., Грека І.Ф. [2]. Але вони носять узагальнюючий характер, і не розглядають болгарські села окремо. Сьогодні існує традиція спеціального вивчення окремих болгарських поселень України. Вони хоча й здебільшого мають етнографічну спрямованість, але частково й освітлюють розвиток колективізації та колгоспної системи [3].

Отже, метою повідомлення стало дослідження особливостей розвитку колективізації та колгоспної системи в болгарських селах Ізмаїльської області УРСР у повоєнні часи.

У 1945 р. в болгарських селах Ізмаїльської області переважали індивідуальні господарства, але відновлювалися й колективні, що виникли ще перед війною. Навесні 1941 р. в Ізмаїльській області налічувалося 216 колгоспів, які об'єднували 27940 селянських господарств з загальною площею обробленої землі 190800 га.

Після визволення розпочався повільний процес відновлення довоєнних колгоспів. У 1945 р. в області налічувалося 38 колгоспів, у яких об'єдналися переважно бідні селянські господарства – усього 1837, з земельною площею – 12261 га. [4, л.15]. За іншими даними, на 1 квітня 1945 р. в області нараховувалося 40 колгоспів, в яких було 2145 селянських господарств [5, л.1–2]. Тобто, протягом цього року в сільському господарстві області перевага залишалась на боці індивідуальних господарств. Їх чисельність на кінець 1945 р. складала 107 тис. і вони обробляли 560 тис. га ріллі. Відтак, на одне господарство припадало приблизно 5 га.

Рішенням радянської влади ще у 1940 р. встановлено, що норма землі на одне індивідуальне господарство не повинна перевищувати 20 га. Згідно з цією постановою, землю відібрали у багатоземельних домогосподарств та у

так званих куркулів, тобто селян, що використовували найману працю. В результаті 15 тис. безземельних бідняцьких господарств отримали 75 тис. га ріллі [6, л.11].

У 1946 р. ситуація поступово почала змінюватися. Вже до кінця 1946 р. у районах Ізмаїльської області колективізація охопила майже чверть сільських господарств і більше 26% селянської землі. Так, у Тарутинському районі в серпні 1946 р. колективізовано 61% сільських господарств [7, с.216]. У серпні 1946 р. колективізацію в с. Дельжилери Татарбунарського району майже було закінчено й утворено 4 колгоспи. Ще в 1945 р. в с. Дельжилери більшість селянських господарств були одноосібними. Однак влада почала вводити різноманітні додаткові податки (в фонд Радянської Армії, фонд Червоного Хреста тощо). Сплачуючи податки селяни залишалися без хліба. Після неврожаю багато одноосібників вирішили вступити до колгоспу, оскільки залишки хліба конфісковували, надій на новий урожай не залишалося, а колгоспникам видавали невелику частину зерна на трудодні [8, с.61–62].

Ставлення селянських господарств до колективізації було різноманітним, і залежало від багатьох чинників, та зокрема соціально-економічного становища, історичних традицій, ефективності пропаганди нових форм господарювання тощо. Частина селян позитивно сприйняла ідею колективізації, тобто перехід від мілких, одноосібних господарств до великих, колективних. Особливо це стосувалося малозабезпеченої частини селянства. Так, деякі бідняцькі та середняцькі господарства болгарських сіл уже після війни добровільно об'єднувалися в ініціативні групи для утворення колгоспів. Так, 23 грудня 1944 р. постановою Ізмаїльського обкому задоволене прохання групи селян з 74 чоловік с. Ташбунари Ізмаїльського району та групи з 68 чоловік с. Вайсали Болградського району про організацію колгоспів [9, с.283–284].

До колгоспу за своїм бажанням вступали тільки бідняки, середні селянські прошарки вагалися, а найбільш заможні та заможні селяни

виступали проти колективізації. Останні не хотіли віддавати до колгоспу свою худобу, нажите майно, виноградники, городи. Кожна людина була сама собі господарем, а після вступу до колгоспу, за поширеною тогочасною думкою серед болгарського населення, вони перетворювалися на наймитів радянської держави. Проте тиск з боку влади ставав настільки сильним, що вистояти було неможливо. Представники радянської влади діяли, як правило, силовими методами. Про це свідчить ситуація, яка склалась у с. Зоря Саратського району. Агітація до колгоспів проходила, в основному, вночі. Декілька груп агітаторів, до яких входили уповноваженні з районного центру Сарати та місцеві активісти, ходили вночі по домівках і переконували господарів вступати до колгоспів, розповідаючи про світле майбутнє. Якщо селяни не погоджувалися йти до колгоспів, то їх відразу лякали невиконаними планами поставок державі та звинувачували у саботажі. В дійсності плани державних поставок були настільки великими, що навіть при найкращому врожаї виконання їх ставало неможливим. Агітатори заявляли, що при вступі до колгоспів держава зможе познімати план здачі з селянина. Після згоди, на другий день приходили активісти з бідноти і вивозили тварин, сільськогосподарський інвентар, розбирали сараї та інші „непотрібні” будівлі, вивозили каміння, ліс, черепицю до колгоспу. Будівлі та інше майно забирали безкоштовно, й не завжди все потрапляло до колгоспів, а розграбовувалось тими ж активістами [10, с.60].

Таблиця 1.1

Темпи колективізації в Ізмаїльській області [11, с. 141.]

	на 01.03.45	На 01.01.46	на 15.04.46	на 15.08.46	на 05.09.46
Кількість колгоспів	38	49	69	129	182
В них господарств	1837	2823	4298	7454	12542
Закріплено за ними	12261	21214	35957	71500	116000

землі					
% колективізації	1,8	2,6	4,1	7,1	12

У 1947 р. як раз у розпал голоду колективізація набула масового характеру. Цього року, як і раніше, на її темпи впливали багато чинників, зокрема довгострокові: тяжкі наслідки війни (демографічні втрати, недостатня матеріально-технічна база, нестача тяглової сили), і короткострокові: антиселянська політика тоталітарного режиму (необґрунтовані економічні плани, нереальні плани хлібозаготівель, вилучення коштів із села). Все це разом з посухою призвело до голоду 1946 – 1947 рр. Посуха та недорід нанесли міцний удар по одноосібним селянським господарствам. Ослаблені війною й окупацією, розпорошені та дрібні, вони не могли протистояти стихійному лиху. Посуха загальмувала і без того повільний процес післявоєнного зростання селянських господарств. Селяни помічали, що великі колективні господарства краще переносили наслідки посухи, аніж розпорошені та дрібні індивідуальні господарства. Тому шукали порятунку в колгоспах, де могли розраховувати на допомогу з боку держави.

У болгарських селах утворювалося по кілька колгоспів: по чотири в Городньому („8 березня”, „9 травня”, „Шлях Ілліча”, „П’ятирічка”). Червоноармійському (артілі ім. Калініна, „Перемога”, „9 травня”, ім. Кірова), три – в Кам’янці (ім. Паризької Комуни, „Серп і молот”, „Червоний промінь”) тощо [12, с.379, 389, 455, 465; 13, с.217].

У звіті Ізмаїльського обласного комітету КП(б)У про колективізацію повідомлялось, що в 1947 р. Тарутинський район став районом суцільної колективізації, в Ново-Іванівському районі колективізовано 83% селянських господарств, у Арцизькому – 66,1%, Болградському – 55,5%. Між тим, в роботі В.Травушкіна стверджувалось, що в Болградському районі колективізація закінчилася вже в червні 1947 р., коли було організовано останній колгосп в с. Каланчак [14, с.71]. Дещо відставав з колективізацією Суворовський район, де було колективізовано лише 39% селянських

господарств. Відсоток колективізації в болгарських селах району був вищим, аніж у селах, де жили інші етноси. Так, на кінець 1947 р. в с. Суворове 62% селянських господарств об'єдналися в колгоспи [15, л.10]. У болгарському селі Кирнички (3 колгоспи – 493 двори, 3079 га землі), відсоток колективізації складав 74,7% орної землі і 81,2% у господарствах [16, л.43]. На противагу цьому в Бородинському районі, де переважали села із неболгарським населенням, колективізація не на багато просунулась уперед і складала 40,1% [17, л.49–52].

Отже, серед усіх земель, що були приєднані до СРСР напередодні та після Великої Вітчизняної війни, Ізмаїльська область стала тим регіоном, де в 1947 р. розпочався масовий колгоспний рух. Мотиви вступу до колективних господарств були різноманітними: від свідомої необхідності покращення життя при колективному веденні господарства до безвихідного становища та злидарства після посухи та неврожаю. Значний вплив мав також войовничий агітаційний тиск на одноосібників.

У радянсько-партійному керівництві УРСР достатньо правильно усвідомлювали характер процесів, що проходили в новоприєднаних землях. „В Ізмаїльській області було створено 253 колгоспи. Мені думається, що деякі селяни пішли у колгоспи не тому, що усвідомили вигоди у колгоспному господарстві, а керувалися розрахунками, що в колгоспі легше буде пережити тяжкий рік,” – підкреслював М. Хрущов у виступі на XV пленумі ЦК КП(б)У 10 березня 1947 р. [18, с.193].

У 1948 р. темпи колективізації продовжували зростати. В цьому можна переконатися на прикладі Суворовського району. На початок 1948 р. кількість сільськогосподарських артільей складала 37, в яких нараховувалось 4245 господарств та 39926 га землі. Кількість риболовецьких і промислових колгоспів досягла дев'яти (в них господарств – 383, а землі – 1388 га). В результаті на початок 1948 р. відсоток колективізації у господарствах становив вже 47,3%, по землі 65,2%. На 1 грудня 1948 р. кількість сільськогосподарських артільей досягла 43, в яких об'єдналися 6613

господарств з кількістю землі 52513 га. Чисельність риболовецьких та промислових господарств залишилася на тому ж рівні. Відсоток колективізації по господарствам на кінець року складав 74,5%, по землі 85,3%. Таким чином, приріст колективізації за 1948 р. становив по господарствам – 27,2%, по землі – 20,1%. Серед двох сіл з найбільшим відсотком колективізації виявилися населені болгарами с. Кирнички, де з 583 господарств в колгосп вступило 565. Але й серед сіл з найменшим відсотком присутнє село, де теж проживає болгарське населення – с. Кислиця, де з 811 господарств у колгоспах було тільки 463 господарств, або 58% [19, л.1].

У результаті на 1 січня 1948 р. по Ізмаїльській області було колективізовано 56,7% господарств у порівнянні із 22,2% господарств у Чернівецькій області й особливо із західними областями УРСР, де колективізовано тільки 5,4% господарств [20, с.376]. В червні 1949 р. Ізмаїльський обласний виконавчий комітет констатував, що колективізація сільського населення області закінчилася [21, с.216]. На 1 жовтня 1950 р. у тих районах, де найбільше проживало болгарського населення, склалася така картина за результатами колективізації: в Болградському районі налічувалося 34 колгоспи (99%), в Ново-Іванівському – 35 (99,9%), в Суворовському – 34 (93,2%), в Тарутинському – 17 (100%), Бородинському – 26 (100%) [22, с.159].

Одним із вирішальних моментів у прискоренні темпів колективізації став процес розкуркулення та виселення заможних господарів у віддалені райони СРСР. В болгарських селах Ізмаїльської області це відбулося 21 жовтня 1948 р. о 6 годині ранку. Так, була розпочата операція з виселення 250 куркульських родин Ізмаїльської області [23, с.33]. Спочатку в довідку про наявні в області куркульські господарства входило 330 родин у загальній кількості 1466 чоловік. В основний список увійшло 260 родин з кількістю 1188 чоловік, в додатковий 70 родин з кількістю 278 чоловік. Додатковий, тобто резервний список, мабуть було створено про всяк випадок, для виконання «планових завдань». Невідомо також чому з 260 родин основного

списку було виселено тільки 250. О 15 годині 22 жовтня ешелон з виселеними відправився за призначенням на станцію Асіно Томської залізниці, за адресою Трестгомліс міністерства лісопаперової промисловості. Всього з Ізмаїльської області виселено 250 куркульських родин кількістю 1073 осіб: 400 жінок, 333 чоловіки, 340 дітей. З них 135 родин болгарської національності [24, л.1,33]. Таким чином, болгарські родини склали 54% виселених із Ізмаїльщини.

Найбільше виселених з Ізмаїльської області припадало на Болградський район – 30 родин – усі болгари. Так, м. Болград – 5 родин, с. Криничне – 7 родин, с. Виноградівка – 3 родини, с. Жовтневе – 3 родини, с. Червоноармійське – 3 родини, с. Кам'янка – 2 родини, с. Каланчак – 2 родини, с. Кальчево – 2 родини, с. Василівка – 2 родини, с. Табаки – 2 родини [25, л.26]. У Суворовському районі – 24 болгарських родин: с. Суворове – 21 родина, с. Кирнички – 2 родини, с. Багате – 1 родина [26, л.98–167]. У Ново-Іванівському районі – 16 болгарських родин: с. Нова-Іванівка – 3 родини, с. Нові Трояни – 2 родини, с. Огородне – 3 родини, с. Острівне – 1 родина, с. Виноградне – 2 родини, с. Делени – 2 родини, с. Задунаївка – 1 родина, с. Главани – 1 родина, с. Оріховка – 1 родина [27, л.1]. У Тарутинському районі – 15 болгарських родин: с. Рівне – 7 родин, с. Ярове – 4 родини, с. Виноградівка – 4 родини. В Арцизькому районі – 14 болгарських родин: с. Холмське – 6 родин, с. Виноградівка – 5 родин, с. Камінське – 3 родини [28, л.10–26]. У Ренійському районі – 12 болгарських родин: м. Рені – 5 родин, с. Нагірне – 6 родин, с. Долинське – 1 родина. В Бородинському районі – 9 болгарських родин: с. Рухля – 4 родини, с. Богданівна – 1 родина, с. Євгенівка – 1 родина, с. Надгірне – 1 родина. В Татарбунарському районі – 7 болгарських родин: с. Дмитрівка – 7 родин. У Кілійському районі – 5 болгарських родин: с. Новоселівка – 5 болгарських родин. В Саратському районі – 3 болгарських родини: с. Зоря – 2 родини, с. Колісне – 1 родина [29, с.26–31, 60–73]. Найбільше родин виселено з с. Суворове – 21 родина [30, л.98–167].

Відразу після виселення та вивезення господарств, що визнавались куркульськими, в усіх селах, де відбулося розкуркулювання, були проведені колгоспні та селянські збори. Так, в Болградському районі того самого дня організовано провели 10 партійних, 27 комсомольських, 43 колгоспних, 96 бригадних зборів, 6 зборів селян-одноосібників. Державним органам потрібно було продемонструвати на цих зборах народну підтримку антикуркульської політики влади. Частина селян висловлювала підтримку дій влади тільки формально, суто офіційно. Проте інші селяни, зокрема, значна частина одноосібників, добре усвідомила, що колгоспників під час антикуркульських акцій не виселяли, тому в той же день подавали заяви на вступ до колгоспів. Так, у с. Кальчево Болградського району таких заяв надійшло 70, в с. Червоноармійське – 10 [31, л.6,8,9]. У с. Виноградівка одноосібники подали більш ніж 200 заяв про вступ до колгоспу [32, с.6].

Колективізація докорінно змінила усталений устрій життя селянства. Селянин відчужувався від засобів виробництва, втрачав почуття господаря, певним чином, позбувшись власної землі, перетворювався в наймита, на цей раз, радянської держави. Ідеологи колгоспного ладу подавали колективізацію як об'єктивний, закономірний процес кооперування дрібних виробництв, характерний для всього цивілізованого світу. Нічого подібного на справі в СРСР не відбувалось. Реально вона проводилась з ігноруванням специфіки національного розвитку краю, спричинила до зміни соціальної структури болгарського села, його внутрішнього психологічного клімату. Отже, колективізація у тій формі, що спостерігалась у болгарських селах Ізмаїльської області, виключала такі фундаментальні принципи кооперації, як самоврядування, добровільність об'єднання, постійний прибуток від внесеного паю, можливість вільно розпоряджатися виробленою продукцією та прибутком. Вона на ділі була прикритою формою одержавлення сільськогосподарського виробництва, ліквідацією в болгарських селах індивідуального господарства.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область: у 26 т. / Упоряд. Гладка Л.В. та ін. – Київ : Українська радянська енциклопедія, 1969. – 890 с.
2. Грек И. Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще / И. Грек, Н. Червенков. – София, 1993. – 295 с.
3. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бесарабии / автор. кол. А.В. Шабашов, Н.Н. Червенков, Л.В. Суботин и др. – Одесса, 2003. – 412 с.
4. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.391. – 1944 – 1946 рр. – 74 арк.
5. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 6. Спр.54. – 1945 р. – 184 арк.
6. Муніципальне підприємство Ізмаїльський архів. – Ф.Р.–2070, оп. № 1. Спр.9. – 1944 – 1945 рр. – 130 арк.
7. Грек И. Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще / И. Грек, Н. Червенков. – София : Христо Ботев, 1993. – 296 с.
8. Мисержи Д. И. Дельжилер Бесарабии / Димитрий Иванович Мисержи. – Одесса : Астропринт, 2004. – 311 с.
9. Советский Придунайский край (1940 – 1945 гг.). Документы и материалы / Сост. А.Д.Бачинский, А.П.Белобородова, И.В.Гречуха, П.А.Кундратов и др. – Одесса : Маяк, 1968. – 407 с.
10. Камчик. Страницы истории / Кол. авт.: Златова В.Н., Златов И.В., Георгиев Ф.С. и др. – Одесса, 2003.
11. Мисержи Д. И. Дельжилер Бесарабии / Димитрий Иванович Мисержи. – Одесса : Астропринт, 2004. – 311 с.
12. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область: у 26 т. / Упоряд. Гладка Л.В. та ін. – Київ : Українська радянська енциклопедія, 1969. – 890 с.
13. Грек И. Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще / И. Грек, Н. Червенков. – София : Христо Ботев, 1993. – 296 с.
14. Травушкин В. Болград / Владимир Травушкин. – Одеса, 1963. – 102 с.

15. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.83. – 1944 – 1945 рр. – 53 арк.
16. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.221. – 1945 р. – 90 арк.
17. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.139. – 1945 р. – 151 арк.
18. Голодомори в Україні 1921 – 1923, 1932 – 1933, 1946 – 1947: Злочини проти народу / упор. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. – 2-е вид., допов. – Київ – Нью – Йорк : Видавництво М.П. Коць, 2000. – 153 с.
19. Муніципальне підприємство Ізмаїльський архів. – Ф.Р.–1016, оп. № 1. Спр.46. – 1948 р. – 63 арк.
20. Камчик. Страницы истории / Кол. авт.: Златова В.Н., Златов И.В., Георгиев Ф.С. и др. – Одесса, 2003.
21. Грек И. Българите от Украйна и Молдова: минало и настояще / И. Грек, Н. Червенков. – София : Христо Ботев, 1993. – 296 с.
22. В братской семье: Документы и материалы о борьбе трудящихся украинских придунайских земель за восстановление и дальнейшее развитие народного хозяйства (1946 – 1953 гг.) / Сост. А.Д.Бачинский, А.П.Белобородова, В.Т.Коломийчук.– Одесса : Маяк, 1972. – 246 с.
23. Советский Придунайский край (1940 – 1945 гг.). Документы и материалы / Сост. А.Д.Бачинский, А.П.Белобородова, И.В.Гречуха, П.А.Кундратов и др. – Одесса : Маяк, 1968. – 407 с.
24. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.866. – 1948 р. – 37 арк.
25. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.867. – 1948 р. – 136 арк.
26. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.869. – 1948 р. – 179 арк.
27. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.868. – 1948 р. – 165 арк.

28. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.869. – 1948 р. – 179 арк.
29. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.867. – 1948 р. – 136 арк.
30. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.869. – 1948 р. – 179 арк.
31. Державний архів Одеської області. – Ф.Р.–4980, оп. № 1. Спр.609. – 1947 р. – 22 арк.
32. Руденко Г. И. МТС преобразует облик села / Гервасий Ильич Руденко. – Измаил, 1949. – 24 с.

**BULGARIAN VILLAGE IZMAIL REGION OF USSR
DURING COLLECTIVIZATION
(SECOND HALF OF 40 - 50-IES. XX CENTURY)**

The following report is devoted to analysis of a development of collective farming in districts of compact inhabitation of the Bulgarians within the southern regions of Izmailska oblast of the Ukrainian SSR, in a time of the second half of fifties of the 20th century. The report also shows the attempts of the Soviet government to settle issues of collectivization of this region and its consequences for Bulgarians.

Keywords: Bulgarian population, Ukraine, Sovietization, Collectivization, repressions.

**БОЛГАРСКИЕ СЕЛА ИЗМАЙЛЬСКОЙ ОБЛАСТЕЙ УССР
В ПЕРИОД КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ
(ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 40 - 50-Е ГГ. XX В.)**

В статье проанализированы особенности процесса коллективизации и становления колхозной системы в болгарских селах Измаильской области УССР во второй половине 40 – 50-х гг. XX в. Автор раскрывает новые аспекты развития болгарской диаспоры в послевоенный период.

Ключевые слова: болгарское население, Украина, советизация, коллективизация, репрессии.